

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

RODINA AKO PRIMÁRNY SOCIALIZAČNY ČINITEĽ

Bakalárska práca

Študijný program: Predškolská a elementárna pedagogika

Školiace pracovisko: Katedra pedagogiky PF UKF v Nitre

Školiteľ: PaedDr. Eleonóra Mendelová, PhD.

Nitra 2010

Ivana Vašková

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Pedagogická fakulta

ZADANIE ZÁVEREČNEJ PRÁCE

Meno a priezvisko študenta: Ivana Vašková
Študijný program: predškolská a elementárna pedagogika (Učiteľské štúdium, bakalársky I. st., denná forma)
Študijný odbor: 1.1.4 pedagogika
Typ záverečnej práce: Bakalárska záverečná práca
Jazyk záverečnej práce: slovenský

Názov: Rodina ako primárny socializačný činiteľ
Anotácia: Práca je zameraná na teoretické skúmanie socializačného procesu v rodine. Analyzuje mechanizmy a činitele rodinnej socializácie.

Školiteľ: PaedDr. Eleonóra Mendelová, PhD.
Oponent: doc. PaedDr. Jana Duchovičová, PhD.
Katedra: KPG - Katedra pedagogiky
Vedúci katedry: prof. PhDr. Viera Kurincová, CSc.

Dátum schválenia: 17.12.2009

prof. PhDr. Viera Kurincová, CSc.
vedúci/a katedry

ABSTRAKT

VAŠKOVÁ, Ivana: Rodina ako primárny socializačný činiteľ. [Bakalárska práca]. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky. Školiteľ bakalárskej práce: PaedDr. Eleonóra Mendelová, PhD. Nitra: PF UKF , 2010, s. 40.

Bakalárska práca sa zaoberá rodinou a jej úlohou v procese socializácie dieťaťa. Pozostáva z dvoch kapitol, s príslušnými podkapitolami. Venujeme sa v nich charakteristike rodiny, jej funkciám a typológii i historickému exkurzu. Cez vymedzenie pojmu socializácia, prechádzame primárnou a sekundárnou fázou tohto procesu. Zameriavame sa na vplyv rodinného prostredia na samotný proces socializácie dieťaťa a analyzujeme činitele, ktoré tento proces determinujú. Zaoberáme sa i neúspešným procesom socializácie, pričom hľadáme súvislosti s rodinným prostredím. Cieľom bakalárskej práce je priblížiť význam socializačného procesu v rodine, podieľajúcej sa na formovaní osobnosti dieťaťa od útleho veku.

Kľúčové slová: rodina, história rodiny, funkcie rodiny, typy rodín, rodinné prostredie, primárna socializácia, sekundárna socializácia, neúspešná socializácia.

ABSTRACT

VAŠKOVÁ, Ivana: Rodina ako primárny socializačný činiteľ. *Family as a primary socializing factor*. [Bachelor's work]. Constantine the Philosopher University in Nitra. Faculty of Pedagogy. Department of Pedagogy. Consultant: PaedDr. Eleonóra Mendelová, PhD. Nitra: PF UKF, 2010, p. 40.

The bachelor's work deals with the family and its role in the process of socialization of the child. It consists of two chapters with related sub-chapters. In the chapters, we apply ourselves to the characteristic of family, its functions and typology, and to the historical excursus. Through the definition of the term socialization, we proceed the primary and secondary phase of this process. We focus on the influence of family background on the particular process of socialization and we analyse the factors that determine this process. We also concentrate on the unsuccessful process of socialization, where we look for the relations to family background. The aim of the bachelor work is to bring closer the importance of the socializing process in the family, participating on the forming of the child's personality from the babyhood.

Key words: family, the history of family, the functions of family, the types of family, family background, primary socialization, secondary socialization, unsuccessful socialization.

OBSAH

Úvod.....	6
1 ZÁKLADNE CHARAKTERISTIKY RODINY.....	7
1. 1 Definovanie pojmu rodina.....	7
1. 2 Funkcie rodiny.....	10
1. 3 Rodina v historickom kontexte.....	13
1. 4 Typológia rodiny.....	18
2 RODINA AKO PRIESTOR SOCIALIZÁCIE.....	21
2. 1 Definovanie pojmu socializácia.....	21
2. 2 Rodina a primárna socializácia.....	23
2. 3 Sekundárna socializácia.....	28
2. 4 Činitele rodinnej socializácie.....	29
2. 5 Rodina a neúspešná socializácia.....	33
Záver.....	36
Zoznam bibliografických odkazov.....	38

ÚVOD

Medzi aktuálne otázky súčasnej doby radíme formovanie osobnosti dieťaťa, jeho zdravý fyzický a psychický rast. Na tomto procese sa však podieľa množstvo činiteľov ako je škola, rovesníci či médiá. No predovšetkým rodina má v rannom veku dominantné postavenie. Je to najdôležitejší determinant utvárajúci osobnostné predpoklady dieťaťa. Zabezpečuje jeho primárne i sekundárne potreby. Prostredníctvom nej získava nové vedomosti, skúsenosti, hodnoty a normy. Dobrý rodič zahŕňa dieťa láskou, starostlivosťou a opaterou.

Rodina je miestom, kde sa dieťaťa socializuje, utvára si prvé sociálne kontakty. Z prostredia, v ktorom vyrastá, si odnáša isté vzorce správania a konania. Práve rodinné prostredie pokladáme za najdôležitejšie v procese socializácie dieťaťa. Z každodenného života ale vieme, že zabezpečiť optimálny vývin dieťaťa je neľahkou úlohou. Často krát sme svedkami zlyhania rodiny, v dôsledku nepriaznivých životných situácií.

Cieľom našej práce je poukázať na rodinu ako na najvýznamnejšieho činiteľa podieľajúceho sa na primárnej socializácii dieťaťa, so zreteľom na podmienky rodinného prostredia, odzrkadľujúce sa na samotnom procese socializácie.

V prvej kapitole sa zameriavame na význam pojmu rodina, jej funkcie a typy. Prechádzame jednotlivými historickými obdobiami, kde sa stretávame s rozdielnosťou v chápaní rodiny. V tejto kapitole sme vychádzali najmä zo štúdií autorov: Bakošová, Z., (1994), Bujnová, E., (2005), Helus, Z., (2007), Hroncová, J., (2004), Kurincová, V., (2001), Matoušek, O., (1997), Prevendárova, J., (1996), Oravcová, J. (2007) a iných.

V druhej kapitole sme sa venovali definovaniu pojmu socializácia. Zaoberali sme sa samotným procesom socializácie, pričom sme zvýšenú pozornosť venovali primárnej socializácii. Analyzovali sme činitele podieľajúce sa na procese socializácie v rodine a v neposlednom rade poukazujeme na neúspešnú socializáciu v súvislosti s rodinným prostredím. Opierame sa o odborné poznatky týchto autorov: Bagdy, E., (1983), Bakošová, Z., (1994), Helus, Z., (2004), Hroncová, J., (2004), Kraus, B., (2008), Kollárik, T., (1993), Matoušek, O. - Kroftová, A., (2003), Nákonečný, M., (2009), Plávková, O. (2008), Reichel, J., (2008), Verešová, M., (2007), Yablonsky, L. a iní.

1 ZÁKLADNE CHARAKTERISTIKY RODINY

1.1 Definovanie rodiny

Tak ako sa menila v historickom kontexte celá spoločnosť, menili sa aj názory a celkové chápanie pojmu rodina.

Skoro každý človek vie, hoci len laicky, vysvetliť čo je to rodina. Na prvý pohľad sa nám charakterizovanie tohto pojmu môže javiť ako nesmierne jednoduché. Rodinou nesporne nazývame spoločenstvo manželov a ich deti, žijúcich v jednej domácnosti (Oravcová, J. – Ďuricová, L. – Bindasová, O., 2007).

Podľa Pedagogického slovníka (In Bujnová, E., 2005, s. 35) chápeme rodinu ako „spoločenstvo ľudí, ktoré vzniká spravidla na základe manželského zväzku a zahŕňa vzťah medzi mužom a ženou a tiež medzi rodičmi a deťmi“.

Na základe Filozofického slovníka (1985) môžeme pôvod pojmu rodina zaradiť do obdobia Antického Ríma. Využívalo sa na pomenovanie patriarchálnej formy domáceho spoločenstva v otrokárskej spoločnosti. Zahŕňalo muža - patriarchu, jeho ženu a deti, otrokov a služobníctvo. Neskôr sa pojmom rodina označovali všetky sociálne biologické podoby vzťahu muža a ženy, rodičov a detí.

Psychologický slovník (Hartl, P. – Hartlová, H., 2000, s. 512) označuje rodinu ako „spoločenskú skupinu spojenú manželstvom alebo pokrvnými vzťahmi, zodpovednosťou a vzájomnou pomocou“.

Sociologický slovník (Jandourek, J., 2001, s. 206) špecifikuje rodinu ako „formu dlhodobého solidárneho spolunažívania osôb spojených príbuzenstvom a zahŕňajúcu prinajmenšom rodičov a deti“. Ako ďalší znak charakterizujúci rodinu uvádza spoločné bývanie, príslušnosť k spoločnej príbuzenskej línii, spoločné produkovanie a konzumovanie statkov.

Ako príklad rôznorodého poňatia rodiny uvádzame niekoľko jej chápaní:

H. Rozinajová (1988, s. 88) poníma rodinu ako „prvotnú inštitúciu, v ktorej prebieha proces socializácie a výchovy dieťaťa. V oblasti uspokojovania citových potrieb dieťaťa je rodina nenahraditeľná. Usporiadaná rodina poskytuje najoptimálnejšie

podmienky na jeho zdravý telesný a duševný vývin.“

P. Říčan (In Oravcová, J. – Ďuricová, L. – Bindasová, O., 2007, s. 9 - 10) o rodine píše ako o „spoločenstve, ktoré charakterizuje špecifický asymetricky vzťah (rodičovskej) starostlivosti a výchovy na jednej strane a jej prijímania na druhej strane“. Autor pri definovaní rodiny akceptuje i rodiny zložené zo samostatne žijúcich dospelých detí a ich rodičov.

Definície, ktoré sme doposiaľ uvádzali, patrili skôr k tradičnejšiemu chápaniu pojmu rodina. Novšie definovanie však vychádza z nazerania na rodinu ako na určitý systém.

I. Pláňava (In Oravcová, J., 2007, s. 9 - 10) chápe rodinu z hľadiska jej fungovania ako „štruktúrovaný celok (systém), ktorého zmyslom, účelom a náplňou je utvárať relatívne bezpečný, stabilný priestor a prostredie pre zdieľanie, reprodukciu a produkciu života ľudí“ .

S touto definíciou sa stotožňujeme, pretože rodinu ako systém chápe flexibilnejšie, a teda ako bezpečný a stabilný priestor, ale zároveň ako dynamický systém, ktorý sa neustále mení, rozvíja.

Podľa J. Oravcovej (Oravcová, J. – Ďuricová, L. – Bindasová, O., 2007, s. 10) „na rodinu teda nemožno nazerať ako na statický útvar, naopak rodina je útvar stále sa meniaci, útvar v procese, ktorý je dynamický, ktorý sa vyvíja v čase a vyžaduje určité úsilie, ak má systém fungovať a plniť svoje poslanie“. Dodáva tiež, že tento proces prebieha v určitom fyzickom priestore, ktorý si rodina vytvára, udržiava, rozširuje a mení v čase. Ak sa, ale tento fyzický priestor má stať domov, teda miestom vzájomného spolunažívania, je nevyhnutné vytvoriť a udržiavať špecifické psychologické prostredie, v ktorom dominuje pozitívna emocionálna atmosféra, vzájomná intimita, prijatie, uznanie, podpora a spolupráca, nad rivalitou a bojom. Je nevyhnutné, aby tento psychologický a fyzický priestor bol bezpečný a stály. No prítomnosť kríz či problémov sa nedá vylúčiť ani v takomto priestore.

Zo sociologického hľadiska všeobecne chápeme rodinu ako formu začlenenia jedinca do spoločnosti. Podľa legislatívy „rodina založená manželstvom je základnou bunkou spoločnosti“ (zákon č.36/2005 Zákon o rodine). Tu sa nám žiada poukázať na fakt, v ktorom z uvedeného vyplýva neakceptovanie alternatívnych foriem spoluzitia. Avšak súčasným trendom v spoločnosti je nárast mimomanželských spoluzití.

V zmysle sociologického hľadiska vychádza i definovanie E. Sollárovej (Verešová,

M. a kol., 2008, s. 50), podľa ktorej je rodina „primárny nositeľ kultúry, poskytujúci základ noriem a hodnôt danej spoločnosti. Vede dieťa k spoločenskému životu v prostredí, v ktorom vyrastá, učí ho orientovať sa vo svete symbolov“.

J. Prevendárová (1996, s. 5) definuje rodinu ako „spoločensky schválenú formu stáleho spolužitia osôb spojených manželskými, pokrvnými alebo adoptívnymi zväzkami“.

Podobnosť názorov J. Prevendárovej vidíme i u Z. Baumana (In Hroncová, J. - Emmerová, I., 2004, s. 96), ktorí však definovanie rodiny poňal obsirnejšie: „Je to skupina osôb spojená zväzkami manželstva, krvi, alebo adopcie, ktorí obvykle bývajú spolu a vnútri skupiny postupujú podľa spoločensky určenej a uznanej deľby úloh“. Úloha rodiny v poňatí Z. Baumana (tamtiež) spočíva v mechanickom spoločenskom dedení či v odovzdávaní návykov pre spoločenský život.

Pre doplnenie uvádzame prehľad M. Potočárovej (In Durdiak, Ľ., 2001, s. 41) podľa ktorej „rodina je nenahraditeľná pre zdravý vývin, výchovu a socializáciu dieťaťa. Hodnoty, ktoré človek získava iba v rodine, resp. viac v rodine ako mimo rodiny, sú: citové zázemie, základy pre manželský život, dobrá výchova a prístup k vzdelaniu, úcta k starším, základy pre medziľudské vzťahy, vzťah k prírode, vzťah k práci, vzťah k tradíciám, vzťah ku kráse a fyzické zdravie“.

Ako uvádza E. Bujnová (2005, s. 37), vychádzajúc z rozličných názorov na rodinu môžeme vyvodit' charakteristické znaky rodiny: „rodina je spoločensky schválená forma stáleho spolužitia, rodina sa skladá z osôb, navzájom spojených zväzkami krvi, manželstva alebo adopcie, s čím súvisí intimita vzájomného spolužitia a silné citové putá, členovia rodiny obvykle bývajú pod jednou strechou, členovia rodiny spolupracujú medzi sebou v rámci spoločensky uznávanej deľby úloh, členov rodiny možno určiť spoločensky uznávanou metódou merania príbuzenstva a pôvodu, rodina vytvára svoje vlastné zvyklosti, rituály a tradície“.

Pretože rodina je útvarom dynamickým, nazdávame sa, že dosiahnutie presnej a jednotnej definície rodiny je neľahkou úlohou, ktorou sa zaoberalo množstvo významných predstaviteľov vedy. No s určitosťou môžeme podotknúť, že rodina je skupina tvorená rodičmi a deťmi, späť pokrvnými, manželskými či adopčnými zväzkami. Avšak žiada sa nám poukázať aj na súčasný trend, teda mimomanželské spolužitia.

Rodinu môžeme charakterizovať aj cez jej funkcie, ktoré uvádzame v ďalšej podkapitole.

1. 2 Funkcie rodiny

Rodina je inštitúcia vysoko intímna, zaoberajúca sa požiadavkami a potrebami nielen jednotlivých členov rodiny, ale i očakávaniami celej spoločnosti, ktorej je súčasťou. V dôsledku toho sa domnievame, že rodina zohráva viaceré úlohy, zabezpečujúcich úspešný vývin jedinca, od čoho závisí i celkové smerovanie spoločnosti. Na základe toho rodina plní viaceré funkcie :

Biologicko – reprodukčnú funkciu tvorí súhrn základných biologických potrieb muža a ženy, tiež je nesmierne dôležitá na zachovanie ľudského rodu. H. Rozinajová (1988, s. 89) chápe podstatu tejto funkcie „v zabezpečení ľudského rodu a uspokojení sexuálnej potreby“. J. Hroncová (In Oravcová, J. – Ďuricová, L. – Bindasová, O., 2007, s. 13) vníma dôležitosť biologicko - reprodukčnej funkcie v „zabezpečení biologickej reprodukcie nielen rodiny, daného rodu, ale tým aj celej spoločnosti. Navyše, táto funkcia sa realizuje aj v sexuálnych vzťahoch partnerov, ktoré sú výrazne stabilizačným faktorom partnerstva a následne aj celej rodinnej štruktúry“. Podobne ako J. Hroncová a H. Rozinajová ju charakterizuje i J. Prevendárová (Prevendárová, J. – Kubíčková, G., 1996), ktorá dodáva, že na rozdiel od minulosti sa dnes kladie väčší dôraz na význam sexuálneho života, jeho vplyv na citový vzťah partnerov, a teda aj na celkovú náladu v rodine.

Za ďalšiu, taktiež veľmi významnú funkciu rodiny, pokladáme ekonomickú funkciu. Ekonomická funkcia zahŕňa celkové hmotné zabezpečenie rodiny, ktoré je výsledkom príjmov produktívne pracujúcich členov. Predstavuje zabezpečenie širokej škály činností, ako financovanie chodu domácnosti, bývania, či zabezpečenie kultúrnych aktivít jednotlivých členov rodiny. Do značnej miery je ekonomická funkcia ovplyvnená nielen finančným príjmom rodiny, ale aj racionálnym hospodárením s príjmami a vlastníctvom jej členov (Plávková, O., 2008). Ekonomická, resp. zabezpečovacia funkcia rodiny zahŕňa podľa J. Hroncovej (Hroncová, J. – Emmerová, I., 2004) najmä zaistenie „strechy nad hlavou“ a tiež základných potrieb pre život rodiny. Pre porovnanie uvádzame poňatie dôležitosti ekonomickej funkcie rodiny z pohľadu E. Bujnovej (2005, s. 38), podľa ktorej „podstata spočíva v zabezpečení každodenného chodu domácnosti a predstavuje pokrytie všetkých materiálnych potrieb života členov rodiny. Jedná sa o uspokojovanie základných biologických potrieb (bývanie, stravovanie, spánok, obliekanie a pod.), potrieb na

vzdelanie, na športové a kultúrne vyžitie, na rôzne aktivity vo voľnom čase“.

Emocionálna funkcia predstavuje schopnosť vytvoriť deťom i dospelým optimálne, emočne nasýtené a stabilné prostredie, ktoré predstavuje základnú podmienku pre zdravý fyzický i psychický rast jednotlivých členov rodiny. Stabilita emocionálneho vzťahu rodičov a detí je východiskom pre formovanie osobnosti dieťaťa. Práve od kvality tohto vzťahu závisí miera rozvoja jeho potenciálu. Od tohto vzťahu tiež závisí, či z dieťaťa vyrastie vnútorne stabilná, vyrovnaná osobnosť, alebo či sa naopak vyskytne nejaká porucha psychiky dieťaťa, respektíve emocionálna deprivácia dieťaťa (Oravcová, J. - Ďuricová, L. – Bindasová, O., 2007). Ako uvádza M. Novotná (In Bujnová, E., 2005, s. 38), „v tejto funkcii je rodina nenahraditeľná, o čom svedčia ťažkosti, do ktorých sa jedinec dostáva v prípade, že stratí prirodzený kontakt s rodinným prostredím“. Domnievame sa preto, že dobré citové vzťahy medzi jednotlivými členmi rodiny sú základom pre ich úspešné pôsobenie v ďalšom živote. Preto je úloha rodiny i v tomto prípade nezastupiteľná.

Niektorí autori (napr. H. Rozinajová, 1988; Z. Bakošová, 1994; J. Hroncová, 2004; O. Plávková, 2008) uvádzajú funkciu výchovnú a funkciu socializačnú jednotlivo:

Podľa J. Hroncovej (Hroncová, J., - Emmerová I., 2004, s. 99 - 104) „rodina je primárnym socializačným činiteľom, kladie základ osobnosti človeka. Je modelovou dielňou ľudského správania, a preto správanie, ktoré si človek osvojí v rodine prenáša aj do nových sociálnych skupín“. Tamtiež uvádzajú úlohu primárneho socializačného činiteľa za takú významnú, že jej výsledky ovplyvňujú i pôsobenie sekundárnych socializačných činiteľov, a to napríklad školu. I keď J. Hroncová uvádza výchovnú a socializačnú funkciu jednotlivo, považuje práve výchovu za základ socializačného pôsobenia rodiny. Rodičia predstavujú autoritu i prvé výchovné vzory, s ktorými sa dieťa stotožňuje. Z. Bakošová (1994) charakterizuje socializačnú funkciu rodiny ako funkciu, prostredníctvom ktorej sa jednotlivci učí vytvárať sociálne vzťahy a začleniť sa do spoločnosti. Výchovná funkcia rodiny spočíva v úlohe rodičov odovzdať deťom vzorce správania, vystupovania, systém hodnôt, utvárať vzťah k sebe i práci. Miera kvality vzťahu medzi rodičmi určuje mieru vykonávania výchovnej funkcie v rodine.

Prikláňame sa k poňatiu výchovno – socializačnej funkcie E. Bujnovej (2005, s. 38), podľa ktorej „nemožno tieto funkcie oddeliť od seba, lebo rodina formuje vlastnosti,

názory, postoje jedinca, jeho správanie a konanie, ktoré sú podmienkou zospoločenšenia, prechodu od vedomia JA k vedomiu MY. Prostredníctvom výchovy sa dieťa pripravuje na začlenenie do spoločnosti“. Výchovno – socializačná funkcia predstavuje schopnosť vytvoriť dieťaťu také prostredie, ktoré by sa stalo základom pre úspešný proces socializácie a výchovy. Rodina predstavuje prostredie, ktoré dieťaťu odovzdáva obrovské množstvo informácií. Je to prostredie, v ktorom sa dieťa učí množstvo vecí, často krát prirodzene a spontánne. Osvojuje si vzorce sociálneho správania, sociálne roly i riešenia rôznych situácií. Rodina predstavuje pre dieťa primárnu a najvýznamnejšiu sociálnou skupinou (Oravcová, J. – Ďuricová, L. – Bindasová, O., 2007).

Z preštudovanej literatúry vyplýva, že medzi doplňujúce funkcie rodiny môžeme ešte zaradiť odpočinkovú a regeneračnú funkciu. J. Prevendárová (1996) píše o význame rodiny najmä v súvislosti s utváraním pocitu intimity a bezpečia u dieťaťa. Je dôležitá pre jeho psychickú rovnováhu. Poskytuje duševnú podporu a oporu v náročných životných situáciách.

Ako ďalšiu doplňujúcu funkciu uvádzame funkciu ochrannú, s ktorou sa stretávame napríklad u H. Rozinajovej (1988, s.89), J. Hroncovej (2004, s. 103) i J. Oravcovej(2007, s. 15). Podľa J. Hroncovej (2004) predstavuje ochranu zdravia dieťaťa, ale i prevenciu voči sociálnopatologickým javom.

L. Višňovský (In Bujnová, E., 2005) uvádza i rekreačnú funkciu, prostredníctvom ktorej rodina uspokojuje záujmy jej členov, vytvára priestor pre oddych a zábavu, zmysluplne organizuje voľný čas detí.

K doplňujúcim funkciám radíme i domestikáciu funkciu, uvádzanú M. Novotnou a Z. Baďuríkovou et al. (In Bujnová, E., 2005, s. 38 - 39), podľa ktorých jej význam spočíva vo vytvorení pocitu „sem patrí, tu som doma“. Táto funkcia je postupne nahrádzane inštitucionalizovanými formami výchovy v dôsledku štrukturálnych zmien v rodine.

Plnenie funkcií je ovplyvnené rôznymi podmienkami. J. Oravcová (Oravcová, J. – Ďuricová, L. – Bindasová, O., 2007) rozdelila podmienky ovplyvňujúce kvalitu plnenia funkcií na vonkajšie a vnútorné podmienky.

Vonkajšie podmienky predstavujú najmä ekonomickú situáciu, politickú situáciu, kultúru, čo vplýva i na jednotlivé už uvedené funkcie. S týmito podmienkami úzko súvisí aj

stupeň záujmu spoločnosti o rodinu, jej zachovanie, pomoc a podporu. Ak sa napríklad negatívna ekonomická situácia v spoločnosti dotýka i ekonomickej funkcie rodiny, je viac ako isté, že práve tento fakt sa nepriaznivo odrazí aj na kvalitu plnenia výchovnej, alebo emocionálnej funkcie.

Vnútorne podmienky vyplývajú z individuality jednotlivcov v rodine, čo predstavuje ich vlastnosti, hodnoty, postoje, záujmy, ich vzdelanosťou a, tiež kvalitu ich vzájomných vzťahov.

Funkcie, ktoré uvádzame, majú veľký význam pre samotnú rodinu a spoločnosť. Navzájom sa podporujú a dopĺňajú. A práve toto vzájomné pôsobenie je dôležité pre zdravý psychický a fyzický rast dieťaťa i celej rodiny.

Pre úplne charakterizovanie rodiny, máme za nevyhnutné predstaviť rodinu i v jej dejinných súvislostiach.

1. 3 Rodina v historickom kontexte

Rodina je vo všeobecnosti považovaná za primárnu jednotku v spoločnosti. Takmer každý z nás je jej súčasťou, preto jednotlivci môžu nadobudnúť presvedčenie, že na základe vlastnej skúsenosti sa stávajú odborníkmi na rodinu. Avšak je to významná sociálna skupina, plná diania a pre prácu s ňou nestačia naše vlastné skúsenosti, ale je nevyhnutné mať i dobré teoretické vedomosti (Oravcová, J., – Ďuricová, L. – Bindasová, O., 2007). V nadväznosti na to, uvádzame prehľad histórie rodiny, ktorá prešla počas vývoja mnohými zmenami. Počas tohto obdobia sa sformovali rôzne názory a myšlienky, na ktoré chceme upriamiť pozornosť.

K. Víték (In Porubská, G. - Seidler, P.- Kurincová, V., 2001), vychádzajúc z Christensenovej práce (Handbook of Marriage and the Family, 1967) uvádza nasledujúcu periodizáciu štúdií o rodine:

1. štádium teologické – predempirické (do polovice 19. storočia), charakteristické prevahou povier;
2. štádium metafyzické – filozofické (druhá polovica 19. storočia) s prevahou rôznych nevedeckých dohadov a špekulatívnych prístupov;
3. štádium pozitivistické a vedecké (20. storočie), kedy dochádza k opieraniu sa o empirické výskumy.

„Najmenšou jednotkou všetkých známych spoločností je rodina. Pretože ju vytvorili všetky známe typy spoločností, predpokladáme, že existovala už v dobe kamennej“ (Matoušek, O.,1997, s. 20). Autor tiež dodáva, že „človek dnešného typu sa objavuje na našej planéte v mladšej dobe kamennej. Je isté, že tento človek žil v skupinách, a je skoro isté, že išlo o skupiny pokrvne príbuzné. Je isté, že sa títo ľudia živili lovom a zberom. Je pravdepodobné, že ich spoločnosť bola spoločnosťou klanovou“. Autor poukazuje i na významný koordinačný prostriedok spoločnosti, a to úlohy jednotlivcov, ktoré im boli pridelené podľa pohlavia, veku, a spoločenského postavenia. Hneď, ako sa ľudia začali živiť lovom, špecializovali sa na túto činnosť muži. Ženy sa zaoberali zberom.

V prvotnopospolnej spoločnosti predstavoval život dospelých členov najväčšiu časť výchovných procesov. Napodobňovanie a osvojovanie poznatkov, podiel na práci, opakované rozprávanie bájok, mýtov, rozprávok a účasť na sviatkoch a slávnostiach sa stali trvalým výchovným prostriedkom, ovplyvňujúcim osobnosť mladých ľudí. Avšak dodržiavanie zvyklostí a tradícií, či rozvoj ekonomického života, si vyžiadali výchovné pôsobenie starších. Skupiny mladých ľudí sa zoskupovali na odľahlých miestach, kde si preverovali svoje vedomosti, fyzické a psychické zdatnosti. Úlohou mladého muža bolo prežiť niekoľkodenný pobyt v púšti bez jedla a vody. Dievčatám vylamovali zdravé zuby. Iniciačné obrady sa stali predmetom triedne diferencovanej výchovy a vzdelávania tej doby. Výsledkom delby práce bol vznik chudobných a bohatších vlastníkov, a teda aj rozdielna výchova ich detí. Už v tejto spoločnosti sa stretávame s neplnoprávnymi členmi kmeňa (Srogoň, T. - Cach, J. - Mátej, J., Schubert, J., 1981)

Podľa V. Jůvu (1997) jednotná výchova v prvotnopospolnej spoločnosti vychádzala zo spoločnej práce a skupinového spôsobu života. Prvá spoločenská diferenciácia nastala delbou práce. Muži sa zaoberali predovšetkým lovom, bojom a stavebnou činnosťou. Domáce práce boli doménou žien.

O. Matoušek (In Porubská, G. - Seidler, P. - Kurincová, V., 2001) o vyspelejších výchovných systémov píše v súvislosti so vznikom starovekého Grécka a Ríma. U mnohých mysliteľov, ako boli napr. Platón (426–347 pr.n.l) a Aristoteles (384–322 pr.n.l.), sa stretávame so zmýšľaním o spoločenskom postavení muža, ženy či dieťaťa. V gréckom mestskom štáte (polis), boli za menšie jednotky považovaní kmene (fyly). Tieto sa následne ďalej diferencovali. Významnými pre štát sa stali frátrie, pokrvne príbuzné rodiny. Najmenšími jednotkami v tomto období boli oikos (rodina), ktoré predstavovali

dom s pôdou, obydlie so všetkým členmi rodiny, otrokmi, zvieratami a inventárom. Pre zachovanie rodiny v rovnakom počte bol vypracovaný systém rodinného práva. Status muža a ženy bol rozdielny, nerovnoprávny. Rodina bola patriarchálna v starovekom Grécku aj Ríme. V 450 pr.n.l. v právnom kódexe (tzv. Dvanásť dosiek) bola rodina označená ako základná jednotka spoločnosti.

Ako uvádza K. Vitek (In Porubská, G. - Seidler, P. - Kurincová, V., 2001) toto obdobie je charakteristické snahou regulovať pôrodnosť. Niektoré praktické rady pre rodiny nachádzame v Platónovej Ústave a Zákonoch, kde bol 20. až 40. rok ženy a 55. rok muža, považovaný za najvhodnejší na plodenie detí. Veľmi zaujímavý je fakt, že každý, kto neuzavrel manželstvo do 35. roku života, mohol byť pokutovaný.

Z. Helus (2004) poukazuje na dobové zaobchádzanie s deťmi, často krát drastické a spochybňujúce tvrdenie, že dieťa je ľudská bytosť, ktorej prináležia určité práva a istoty. Krutosť voči dieťaťu bola považovaná za záujem o jeho dobro. Dieťa malo hodnotu len ak bolo mocné a zdravé. Rímsky filozof, štátnik a spisovateľ Seneca (4 pred Kr. – 65 po Kr.) hovoril o práve zabiť dieťa neschopné priniesť úžitok spoločnosti. Infanticída novorodencov sa stala záležitosťou štátu, preto nebola považovaná za vraždu. Osud dieťaťa tejto doby bol plne v rukách otca, on rozhodol či dieťa „k niečomu je“. Krutosť v zaobchádzaní sa prejavila i v starostlivosti o ne. Často krát práve starostlivosť pripomínala skôr mučenie. Dlhodobou zaužívaním sa stalo pevné balenie detí do tzv. povijanu, ktorý znemožňoval dieťaťu akýkoľvek pohyb, či kontakt s okolím. Zmenu priniesla až vláda cisára Konštantína a neskôr cisára Teodosiusa.

O. Matoušek (1997) charakterizuje obdobie predklasické (8. a 7. storočia pred našim letopočtom) ako obdobie, v ktorom bola rodina striktne patriarchálna. Žena a muž stolovali oddelene. Žena si mohla prisadnúť až po skončení stolovania. Starala sa najmä o chod domácnosti, domáce práce a varenie, s výnimkou prípravy mäsa - to bola dominantna mužov. Spoločnosť akceptovala mužom konkubíny, predovšetkým nimi boli otrokyne. Takýto potomkovia však boli uznávaní iba dovedy, pokiaľ manželka neporodila syna. V klasickej dobe nútila grécka spoločnosť mužov k svadbe. Ak sa odmietli oženiť, hrozil im podľa spartských zákonov trest. Muži sa neženili z lásky, ale aby si zaobstarali mužského následníka. Postavenie žien bolo i tu podriadené. Mohli sa zdržiavať iba vo vyhradených častiach domu. Na ich vzdelanie sa nekládol veľký dôraz. Učili sa len doma, v styku s inými

ženami. Muž sa mohol so ženou rozviesť kvôli neplodnosti alebo ženinej nevere bez akýchkoľvek formalít. Žena iba vtedy, ak bolo dostatočne preukázané bitie a zlé zaobchádzanie zo strany manžela. No i napriek týmto závažným dôvodom, spoločnosť často krátko ženou opovrhovala. V okamžiku, kedy dieťa dostalo meno, bolo považované za plnoprávnu bytosť. Potraty neboli trestané. Vydaté ženy mohli ísť na potrat iba so súhlasom manžela. Na reguláciu početnosti rodiny slúžilo i odkladanie detí v košíku na verejné miesta. Stalo sa otrokom toho, kto ho našiel. V prípade, že sa ho ujal bezdetný manželský pár, bol uznaný aj spoločnosťou bez rozdielu.

Podľa V. Kurincovej (Porubská, G. - Seidler, P. - Kurincová, V., 2001, s. 133) „obsah ranostredovekej rodiny sa prostredníctvom filozofických úvah zistiť nedá. Existuje málo dobového materiálu, ktorý by dokumentoval presnejšie rodinu, formy súžitia mužov a žien“. Ďalej uvádza, ako slovanskú rodinu, rodinu patriarchálnu. Niektoré záznamy dávajú tušiť, že predovšetkým v bohatých rodinách jestvovalo mnohoženstvo (polygamia), naproti tomu bolo podstatne menej polyandrie (mnohomužstvo). Rozhodujúcim kritériom pre vznik manželstva boli záujmy materiálneho zabezpečenia a príslušnosť k spoločenskej vrstve. Vrchnosť dávala súhlas na uzatváranie manželstiev poddaných.

O. Matoušek (1997) hovorí o detstve v stredoveku ako veľmi krátkom (približne do ôsmeho roku života dieťaťa). Dieťať sa v tomto období pomerne rýchlo stalo dospelou osobou. Nasledovala práca v poľnohospodárstve alebo učenie, často krátko mimo domova. Dieťa, ktoré takto odišlo, už nemuselo svojich rodičov nikdy vidieť, pretože zomierali veľmi skoro. Podobnosť stredovekej a antickej rodiny vidí O. Matoušek v postavení muža a ženy. Muž mal aj v tomto období vedúce postavenie. Do značnej miery bola rodina viazaná na majetok (dom, hospodárstvo) a podobne ako v antickej rodine pretrvávajú necitlivosť voči nenarodenému alebo čerstvo narodenému dieťaťu.

Podľa V. Kurincovej (Porubská, G. - Seidler, P. - Kurincová, V., 2001, s. 133) „k tomuto dejinnému obdobiu sa samozrejme viažu i kresťanské východiská rodinného a manželského života, biblické etické normatívy – v podobe mravných príkazov, zákazov a sankcií pre spolužitie muža a ženy najmä v sexuálno – reprodukčnej oblasti. Kresťanstvo žiadalo, aby muž miloval svoju ženu, aby sa mu žena podriaďovala a aby deti uctievali svojich rodičov, lebo cez tieto cnosti sa človek dostane k Bohu“.

Po celé stáročia boli deti považované za miniatúry - zmenšeniny dospelých. Verili,

že z toho dôvodu deti prežívajú, pociťujú a vnímajú bolesť slabšie, a teda sa s nástrahami života dokážu vysporiadať ľahšie (Helus, Z., 2004).

V. Kurincová (Porubská, G. - Seidler, P. - Kurincová, V., 2001, s. 134) poukazuje na skutočnosť, že práve „rozvoj spoločnosti v novoveku, továrenská výroba, industrializácia a spoločenská mobilita zmenila i rodinu. Začal proces demokratizácie vzťahu medzi mužom a ženou v rodine (ale i v spoločnosti). Manželstvo už nevzniká z majetkových pohnútok, ale na základe citového vzťahu. Štát (panovníci) začína viac sledovať rodinu ako súčasť spoločnosti. V 18. storočí sa postupne vykryštalizovali názory na rodinu, ktoré sa približujú súčasným názorom“.

Industrializácia v novoveku priniesla prenos pracovných miest z rodiny do továrne. Na prelome 19. a 20. storočia začali pracovať v priemysle aj ženy, čo postupne viedlo k ich zrovnoprávneniu. Muž prestal byť jediným živiteľom rodiny a jeho prestíž v rodine postupne klesala. Rodina si zachovala svoju výchovnú funkciu najmä vo vzťahu k malým deťom, kde sa stala nenahraditeľnou. Stala miestom uspokojovania citových potrieb, miestom prerozdelenia ekonomických hodnôt a miestom oddychu. Stala sa útočiskom pred verejným svetom (O. Matoušek, 1997).

Zmenami prechádza rodina i v súčasnosti. Autori (Kraus, B. a kol., 2001) poukazujú na čoraz častejšie nahrádzanie niektorých rodinných funkcií sociálnymi inštitúciami. Rast mimomanželských spolužití značí ústup ritualizovaného zakladania rodiny. Stabilita súčasnej rodiny je ohrozená z dôvodu narastajúcej rozvodovosti, emancipácie, ateizmu. Ďalším v rade významných faktov je celková zmena štruktúry rodiny. Klesajúcu tendenciu zaznamenalo viacgeneračné spolužitie i počet detí v rodine. Naopak rastúcu tendenciu vykazuje plánované rodičovstvo, a s tým súvisiace používanie antikoncepcie. Predlžuje sa doba života, a teda aj trvanie rodiny. Zmeny nastali aj v organizácii rodinného cyklu. Deti prichádzajú na svet až po určitej dobe partnerského spolužitia, z toho dôvodu je i vek rodičov vyšší. Čoraz častejšie vznikajú dvojkariérové manželstvá, z čoho pramení pracovná zaneprázdnenosť rodičov, ktorá môže byť závažným faktorom najmä v rodinách s malými deťmi.

Rodina prešla v historickom poňatí mnohými zmenami. Tak ako sa vyvíjala spoločnosť, menili sa i pohľady na ňu. Zmenami prechádza rodina i v súčasnosti. Tieto zmeny sú síce pomalé, ale pre rodinu veľmi významné.

1. 4 Typológia rodiny

Rodina plní viacero úloh zabezpečujúcich úspešný vývin jedinca. Domnievame sa však, že práve úroveň plnenia týchto úloh a tiež vzťahy medzi jednotlivými členmi rodiny sú v každej rodine rozdielne. Harmonický vývoj dieťaťa závisí i od typu rodiny, v ktorej je vychovávané. Uvádzame preto typológiu rodiny z rôznych aspektov.

Na základe pôvodu a statusu J. Polakovič (2004) diferencuje rodinu na:

- patrilineárnu – kedy sa pôvod rodiny určuje po otcovi, resp. po jeho predkoch, preberaním priezviska, dedičstva i statusu;
- matrilineárnu – pôvod, status a aj dedičstvo je odvodené po matke a jej predkoch;
- bilineárnu – pre tento typ rodiny platí, že pôvod, status a aj dedičstvo sa preberá po oboch rodičoch.

Z hľadiska neformálnej autority poznáme rodinu:

- patriarchálnu – kedy vodcom v rodine je manžel (otec), alebo najstarší príslušník rodiny mužského pohlavia;
- matriarchálnu – kedy vodcovskú úlohu preberá najstaršia žena, alebo manželka (matka);
- rovnoprávna – v súčasnosti má tento typ rodiny najväčšie zastúpenie, a vodcovská moc je rovnaká medzi oboma manželmi.

Z pedagogického hľadiska upriamime pozornosť na typológiu rodiny Z. Bakošovej (1994), ktorá vychádza z kvality vzťahov v rodine a z jej celkovej štruktúry, a to:

- Rodinu úplnú tvoria obaja rodičia minimálne s jedným dieťaťom:

Harmonická rodina kladie dôraz na potreby svojich členov, zabezpečuje optimálny vývin dieťaťa. Konsolidovaná rodina primerane uspokojuje základné potreby svojich členov, pričom nedochádza k závažným problémom pri výchove. Disharmonická rodina (narušená, rozvrátená, dysfunkčná) je charakterizovaná stálymi nezhodami partnerov. Tieto nezhody vyplývajú z rozdielov medzi partnermi, čo sa odzrkadľuje na celkovej atmosfére rodiny. Doplňená rodina vznikla po rozvode alebo ovdovení jedného z partnerov, pričom ten vstupuje so svojimi deťmi do nového manželského zväzku. V takomto zväzku majú partneri často krát i spoločné dieťa.

- Rodina neúplná je tvorená deťmi a iba jedným z rodičov, vykonávajúcim funkciu matky aj otca. Neúplná rodina predstavuje rodinu vdovcov, rodinu slobodnej matky, rodinu

rozvedených rodičov s deťmi a rodinu bezdetnú.

Typológiu Z. Bakošovej dopĺňa E. Višňovský (In Hroncová, J. – Emmerová, I., 2004, s. 107), ktorý radí k dysfunkčným rodinám rodinu nezrelú, preťaženú, ambicióznu, perfekcionalistickú, autoritársku a rozmazľujúcu (protekcionalistická).

Problematikou charakterizovania rodiny z hľadiska úplnosti sa zaoberali viacerí významní predstavitelia vedy.

Úplnú rodinu podľa H. Rozinajovej (1992) predstavujú rodičia a deti, pričom deti len dovtedy, pokiaľ nie sú dospelé a nemajú vlastnú domácnosť.

O neúplnej rodine hovoríme podľa Z. Helusa (2007) vtedy, keď chýba jeden z rodičov, otec alebo matka. Neprítomnosť otca býva spravidla častejšia než neprítomnosť matky, pričom môže byť nahrádzaná inými mužmi, s ktorými je rodina v blízkom kontakte (strýko, matkin priateľ a pod.).

Ako rodinu neúplnú charakterizuje H. Rozinajová (1992, s. 49) „rodinu, v ktorej chýba jeden z rodičov a deti alebo dieťa žije s jedným rodičom“. Takáto rodina vzniká smrťou jedného z partnerov, rozvodom alebo rozchodom manželov. Sem radí H. Rozinajová i rodinu tvorenú slobodným rodičom a dieťaťom.

Podobnosť definovania neúplnej rodiny vidíme i u J. Prevendárovej (Prevandárová, J. –Kubíčková, G., 1996), podľa ktorej je tvorená len jedným z rodičov a deťmi.

Tu sa nám žiada poukázať na súčasný rast neúplných rodín, v dôsledku stále častejšej rozvodovosti, rodením detí mimo manželstva, ovdovením a podobne. V bežnom živote sa často krát s takýmto problémom stretávame. Je všeobecne známe, že slobodná matka (ale i otec, či vdova alebo vdovec) musí čeliť množstvu problémov, vyplývajúcich z neprítomnosti alebo straty partnera.

O. Matoušek (In Bujnová, E., 2005) vychádzajúc z hlavných funkcií rodiny a preferuje pred pojmom harmonická a disharmonická rodina pojem funkčná (neklinická) a dysfunkčná (klinická) rodina, ktorá predpovedá prítomnosť nejakej poruchy. Ako charakteristický znak funkčnej rodiny uvádza O. Matoušek vzájomné rešpektovanie jej členov. Medzi rodičmi dominuje pevné spojenie. Komunikácia je živá a aktívna, prevláda dialóg, humor a dobrá nálada. Chod domácnosti je zabezpečený bez veľkého dohadovania sa. O dôležitých veciach rozhodujú rodičia, i keď v niektorých sférach rodičia berú ohľad i na prania detí. Za najpodstatnejšie však považuje nutnosť kooperovať a vnímať potreby členov rodiny

Naopak v dysfunkčných rodinách podľa O. Matouška (In Oravcová, J. – Ďuričová,

L. – Bindasová, O., 2007) panuje atmosféra nedôvery a očakávanie nepríjemností. Častým javom sú i boje o moc, ktorých následkom je rozdelenie rodiny na dve nepriateľské skupiny (koalície). V komunikácii dominujú rozpory, nedorozumenia, nejasnosti. Stretávame sa i s negatívnymi emocionálnymi prejavmi, pocitom beznádeje a zúfalstva. Problémom je i zabezpečenie chodu bežnej domácnosti, kedy sa niektorí členovia rodiny vyhýbajú povinnostiam alebo sú naopak preťažení. V takejto rodine badáme nejasnosť kompetencií.

Ako sme uviedli, dysfunkčné (klinické) rodiny bývajú poznačené prítomnosťou nejakej poruchy. O. Matoušek (In Ďurdiak, L., 2001, s. 50 - 51) uvádza nasledovné typy klinických rodín: „rodina so zanedbávaným, prípadne týraným dieťaťom, rodina so zneužívaným prípadne týraným dospelým, rodina s fyzicky chorým členom, rodina s duševne chorým členom, rodina s postihnutým členom, rodina s mladistvým delikventom, rodina slobodnej matky, rodina s členom závislým na drogách, prípadne s patologickým hráčom, rodina rekonštruovaná, rodina utečencov, rodina rómska”.

Vychádzajúc z preštudovaného, chceme poukázať na prepojenosť problematiky klinických rodín s neúspešnou socializáciou. Otázke samotnej socializácie sa budeme obširnejšie venovať v nasledujúcej kapitole.

2 RODINA AKO PRIESTOR SOCIALIZÁCIE

2.1 Definovanie pojmu socializácia

Domnievame sa, že určenie jednotnej, všeobecne platnej definície socializácie je nesmierne náročné. V nasledujúcej podkapitole chceme poukázať na rôzne poňatia tohto pojmu.

Sociologický slovník (Jandourek, J., 2001, s. 202) definuje socializáciu ako „proces, ktorým sa jedinec začleňuje do sociálnej skupiny, pričom si osvojuje normy skupiny, jej hodnoty, učí sa sociálnym rolám spojenými s určitými pozíciami a ďalším vedomostiam a schopnostiam“. Tamtiež uvádza, ako najvýznamnejšiu etapu v procese socializácie, obdobie detstva a mladosti. Výsledkom tohto procesu je vytvorenie „sociálneho JA“, sociálnej identity, sociokultúrnej osobnosti.

J. Alan (In Bakošová, Z., 1994, s. 20) vymedzil pojem socializácia nasledovne: „Okamžikom narodenia sa dieťa dostáva do sociálnych väzieb, do procesu, v ktorom sa rodí ako sociálna bytosť. V tomto prípade ide o socializáciu“

Je to proces sociálneho učenia, prebiehajúceho už od ranného veku dieťaťa, kedy dochádza k priamej interakcii dieťaťa s okolím, najmä s rodičmi. Proces sociálneho učenia je ovplyvnený dedičnosťou a osobitými vlohami jednotlivca ako napr. stavba mozgu, či vrodené spôsoby správania. Vychádzajúc z uvedeného môžeme konštatovať, že dieťa sa nerodí na svet ako „nepopísaná doska“. Je mu odovzdaný systém vrodených sklonov, ktoré sa odzrkadľujú v celom procese socializácie či kultivácie (Nákonečný, M., 2009).

Termínom socializácia Z. Helus (2004, s. 172) označuje „proces utvárania a vývoja osobnosti, pôsobením sociálnych vplyvov a ich vlastných aktivít, ktorými na tieto sociálne vplyvy odpovedá: vyrovnáva sa s nimi, podlieha im, či ich tvorivo zvláda“. Medzi vplyvy pôsobiace na jedinca radí: druhých ľudí, sociálne skupiny, spoločenské, hospodárske, politické a kultúrne pomery, zvyklosti a pravidlá, obvykle alebo mimoriadne životné spôsoby.

„Socializácia sa chápe ako proces, v ktorom sa človek vďaka aktívnemu styku so spoločenským prostredím vyvinul z nižších foriem človeka a vo svojom individuálnom

vývine z biologického tvora na osobnosť. Každý živý tvor má potrebu urobiť to, čím sa za normálnych podmienok zabezpečuje jeho existencia. Pretože človek nemá pevne vrodené spôsoby reakcií a správania, učí sa v priebehu svojej existencie správať tak, ako je na uspokojenie jeho potrieb nevyhnutné. Základom socializácie je preto učenie“(Verešová M. a kol., 2007, s. 39 - 40).

Podobne ako Verešová i T. Kollárik (1992) chápe pojem socializácia ako proces sociálneho učenia, v ktorom dochádza k osvojeniu vzorcov správania, hodnôt, postojov, sociálnych noriem. Prostredníctvom tohto procesu je začlenený do spoločnosti. Predstavuje nositeľa, dodržiavateľa i kontrolóra sociálnych pravidiel a zásad.

Sociálnym učením chápe socializáciu aj J. Košta (In Plávková, O., 2008, s. 66) „v ktorom si jednotlivец osvojuje kultúru vlastnej spoločnosti a formuje sa ako sociálna bytosť i ako individuálna osobnosť. V procese socializácie nadobúda vedomosti a schopnosti nahromadené spoločnosťou, osvojuje si hodnoty a normy regulujúce život v spoločnosti i vzory správania potrebné na to, aby sa mohol zapojiť do života spoločnosti. Bez osvojenia si kultúry nemôže človek v spoločnosti plnohodnotne žiť. Pre spoločnosť je zase nevyhnutné, aby prostredníctvom socializácie odovzdala nahromadenú kultúru novým generáciám“.

P. Barát a kolektív (Barát, P – Moravčíková, D. – Svitačová, E., 2000, s. 51) poníma socializáciu ako „proces včleňovania ľudí do spoločnosti. V najširšom význame sa tento termín používa na označenie procesu, ktorým sa jedinec stáva schopným žiť v príslušnej spoločnosti. Socializácia sa chápe i ako zospoločenštie človeka, alebo akulturácia. Niekedy sa nazýva aj druhé sociokultúrne narodenie, lebo vďaka nej sa biologický tvor stáva bytosťou, schopnou správať sa ako člen určitej spoločnosti“.

Celoživotným procesom sociálneho učenia sa chápe socializáciu i J. Oravcová (2004, s. 55), „prostredníctvom ktorého si dieťa osvojuje sociálne normy, vzorce správania, postoje, hodnoty, zvyky, zručnosti, ktoré sú pre tú kultúru do ktorej sa narodí, typické a žiadúce“.

T. Kollárik (1992) hovorí o socializácii, ako o celoživotnom procese, najmä pre neustály vplyv sociálneho prostredia na človeka. Postupným nadobúdaním poznatkov a skúseností, z nových sociálnych situácií, si jedinec obohacuje aj vlastné správanie, ktoré je v ňom latentne zakotvené. Následne každá situácia, ktorej účastníkom sa stane, v ňom zanecháva stopu. Takto získané poznatky a skúsenosti majú výchovný, formujúci,

regulačný charakter.

Podobne ako T. Kollárik hovorí I. Mucha (2009) o socializácii ako o procese, prebiehajúcom do istej miery po celý život. Vo všetkých fázach životného cyklu sa stretáva s rôznymi reakciami ľudí, voči ktorým nie je odolný žiadny človek.

Sme toho názoru, že človek sa rodí ako biologický tvor, závislí na ľuďoch už od narodenia. Sociálnym a kultúrnym človekom sa stáva v priebehu svojho života, preto v nasledujúcej podkapitole objasníme priebeh procesu socializácie, etapy socializácie.

2.2 Rodina a primárna socializácia

Socializácia je procesom začínajúcim od narodenia a pretrvávajúcim počas celého života človeka, počas celej ontogenézy. Napriek tomu neprebieha stále rovnako, ale v závislosti od vývojového štádia jedinca. Možno hovoriť o primárnej socializácii a sekundárnej socializácii.

Primárna socializácia prebieha v období prvých rokoch života človeka. Počas nich dochádza k osvojovaniu predovšetkým základných kultúrnych návykov. Jediniec je v tomto období úplne odkázaný na pomoc socializátora. Vytvára si k nemu silný citový vzťah. Na základe toho, sú hodnoty, normy a vzorce správania, nadobudnuté v tomto období, obvykle veľmi silné. Predovšetkým členovia najužšej rodiny predstavujú primárneho socializačného činiteľa (Reichel, J., 2008).

A. Giddens (In Reichel J., 2008) zdôrazňuje, že pre dieťa nie je dôležité len intenzívne prežívanie materskej lásky, ale aj pocit istoty a bezpečia vyplývajúceho z neustáleho styku so známymi ľuďmi.

Podobne ako J. Reichel, pokladá i B. Kraus (2008) rodinu za kľúčového činiteľa primárnej socializácie, prostredníctvom ktorej sa dieťa oboznamuje s kultúrnym prostredím spoločnosti, v súlade normami a hodnotami, ktoré daná spoločnosť preferuje. Na výchovné a socializačné pôsobenie rodiny v primárnej fáze socializácie nadväzuje i škola. Tento procese charakterizuje osvojovanie istých sociálnych rolí, vyplývajúcich z veku, pohlavia a spoločenského statusu jedinca. Človek sa prispôbuje ostatným, akceptuje pravidlá spoločnosti. Preto proces socializácie často krát označujeme i procesom osvojovania si očakávaného správania, procesom spoločenskej adaptácie. Primárna socializácia sa podľa M. Nákonečného (2009, s.102) „uskutočňuje

u dieťaťa v jeho rannom detstve v rodine, v procese rodinnej výchovy, ktorá je súčasne mediátorom vplyvu danej kultúry; cieľom rodinnej výchovy je totiž uviesť dieťa do príslušného kultúrneho prostredia, naučiť ho orientovať sa v prostredí plnom symbolov a spoločenských štandardov“.

J. Bowlby (In Nákonečný, M., 2009) vidí podstatu primárnej socializácie v rodinnej výchove, respektíve v sociálnej interakcii v prvých rokoch života dieťaťa. Dôraz sa pritom kladie najmä na „vzťahnú osobu“, ktorou je najčastejšie matka. Rodina sa na samotnom procese primárnej socializácie podieľa i mierov vytvárania citových väzieb. Preto niektoré negatívne skúsenosti (citová deprivácia, citová saturácia) z obdobia ranného, môžu neblaho pôsobiť na plnohodnotný vývin dieťaťa.

Primárna socializácia v poňatí M. Verešovej a kol. (2007) je základom pre všetky typy učenia sa. V tejto fáze sa dieťa musí naučiť základné zručnosti potrebné na existenciu v spoločnosti, ako sú pohybové zručnosti, ovládanie jazyka, porozumenie symbolom a gestám. Proces sociálneho učenia dieťaťa prebieha najmä v rodinnom prostredí, prostredníctvom imitácie, podmieňovania a odmeňovaním za očakávané správanie. Preto je interakcia s druhými v rannom detstve pre akékoľvek učenie sa nevyhnutná.

Z. Helus (2007), zaoberajúci sa taktiež primárnou socializáciou, kladie do popredia rodinu, ktorú uvádza ako prostriedok prvého kontaktu dieťaťa so spoločnosťou a kultúrou. Svojím celkovým postojom v ňom vytvára základné vzorce sociokultúrneho myslenia a chovania. Rodina sa stáva prvotným a základným prostredím pre dieťaťa. Nielenže ho úplne obklopuje, ale sa odzrkadľuje v jeho správaní a myslení. Dieťa sa na seba pozerá očami svojej rodiny, hodnotí svoje vlastné činy, skutky a prejavy. Zvnútorňuje si rodinnú morálku, rodinné požiadavky a nároky, záujmy a ciele, celkové spolunažívanie.

Primárnu fázu socializácie viacerí vedeckí pracovníci charakterizujú aj ako tzv. anticipačnú socializáciu, ktorou J. Bersman a B. Rosenberg (In Plávková, O., 2008, s. 68) rozumejú „učenie a osvojovanie si hodnôt, noriem a vzorov správania sociálnej skupiny alebo spoločnosti, ktorej členom sa jednotlivec má stať alebo chce stať“.

O. Plávková (2008) ako hlavný cieľ tejto fázy poňala pripravenosť človeka na plnohodnotný život v dospelosti. Výchova a vzdelávanie sa stali kľúčovými pri dosahovaní

tohto cieľa. Za hlavné socializačné činitele, podieľajúce sa na procese primárnej fázy socializácie, považuje rodinu, skupinu rovesníkov, predškolské zariadenia, školu a masmédiá.

„Anticipačná socializácia sa vzťahuje na učenie sa nácvikom roly, o ktorých anticipujeme, že ich v budúcnosti budeme zastávať. Príklady anticipačnej socializácie nájdeme v rôznych etapách života. V detstve sú to rolové hry na rodičov, v období strednej školy študenti formálne nacvičujú budúce profesionálne roly prostredníctvom cieľavedomého nácviku či praxe. Neformálnym spôsobom sa pripravujeme na svoje budúce roly aj zmenou spôsobu obliekania sa a zmenou našich postojov a správania“ (Verešová M. a kol., 2007, s. 40).

Tak ako spomínaní autori i my kladieme veľký dôraz na význam primárnej fázy života človeka. Domnievame sa, že úloha rodiny je v tomto období nezastupiteľná.

Uvádzame pohľad M. Nakonečného (In Reichel J., 2008, s. 163), ktorý vymedzuje hlavné kategórie tejto fázy socializácie:

- „1. osvojenie základných kultúrnych návykov (stolovanie, udržiavanie osobnej čistoty, obliekanie, pozdravenie apod.),
2. používanie predmetov dennej potreby zodpovedajúcim veku,
3. osvojovanie materinského jazyka a ďalších foriem sociálnej komunikácie,
4. osvojovanie základných poznatkov o prírode, spoločnosti a o základných časopriestorových súvislostiach,
5. osvojovanie základných sociálnych rolí primeraných veku a pohlaviu,
6. orientácia v základných spoločenských normách a hodnotách (čo je správne, čo sa môže, čo je pravdivé, spravodlivé, pekné apod.)
7. postupný vývoj sebakontroly a voľná regulácia chovania, prechod od prirodzeného detského egoizmu k základom prosociálneho chovania“.

Obdobie primárnej fázy socializačného procesu považujeme za jedno z najdôležitejších v živote človeka. Úloha rodiny je v tomto období nezastupiteľná, a práve prostredníctvom nej si dieťa osvojuje hodnoty, normy a vzorce správania, ovplyvňujúce i sekundárnu fázu socializácie, a teda aj jednotlivé štádia ľudského života.

O. Plávková (2008) poukazuje na obdobie dvadsiateho storočia, kedy pozornosť viacerých odborníkov pútala najmä otázka sebauvedomovania človeka, problém utvárania vlastného „JA“ (napr. J. Piaget, S. Freud). Z týchto výskumov vyplynulo, že na život

človeka je nutné nazerať v jeho sociálnych súvislostiach, v sociálnom kontexte, a teda skúmať socializáciu jedinca prostredníctvom jednotlivých štádií ľudského života.

V literatúre autori (O. Plávková, 2008 a iní) uvádza šesť základných životných etáp: etapa ranného detstva, detstva, dospievania (mladistvých, mladých), dospelosť (stredný vek), staroba (tretí vek).

Z týchto etáp je primárna socializácia dieťaťa najsilnejšia práve v období detstva.

Významná česky sociológ J. Alan (In Reichel, J., 2008) charakterizuje v etape raného detstva obdobie postupnej identifikácie dieťaťa s matkou, kedy dochádza k sebauvedomovaniu dieťaťa na pozadí nazerania matky. Toto obdobie pretrváva približne dva roky života. Nasleduje druhá fáza, pre ktorú je typické osamostatňovanie, čo predstavuje individuálny rolový prejav dieťaťa. Utvárajú sa i základné sociokultúrne a mravné črty jedinca, jeho hodnoty a sebaaprežívanie. Do popredia vstupuje i otec a blízke okolie. V treťom období sa stáva dieťa súčasťou širšieho sociálneho prostredia. Rodina tak postupne prichádza o svoje výnimočné postavenie. Dieťaťu sa naopak má príležitosť konfrontovať jemu dobre známe rodinné správanie, s rolovým správaním v iných rodinách.

Chceme poukázať na terminologický odlišný vnímanie etapy raného detstva, kedy je dieťa podľa J. Řezáča (In Reichel, J., 2008) najskôr súčasťou elementárnej fázy, predstavujúcu prvý rok života. V tomto období je plne závislé na ľudskej starostlivosti. Je sociálne neaktívne, no teší sa z prítomnosti dospelého. V druhej polovici samo vyhľadáva dotyk a blízkosť, stáva sa teda sociálne aktívnym. Nasleduje obdobie rodinnej socializácie, kedy sa u dieťaťa utvárajú silné emočné väzby najmä k matke, a k dospelým s ktorými prichádza do kontaktu. Toto obdobie mu prináša pocit bezpečia a lásky nevyhnutnej pre ďalší pozitívny rast. Okolo štvrtého roku vstupuje dieťa do tretej fázy. Hovoríme o socializácii verejnej. Dieťa vyhľadáva blízkosť rovesníkov a dostáva sa do kontaktu s ďalšími dospelými (učitelia, vychovávatelia).

O. Plávková (2008, s. 70) chápe etapu raného detstva ako „základnú, postupnú identifikáciu dieťaťa s matkou, utváranie si základov vzťahov k iným ľuďom a základov vlastného sebauvedomovania na pozadí nazerania matky. Dieťa je úplne závislé na starostlivosti dospelých, ktorí ho obklopujú. Najskôr je sociálne pasívne, teší sa z ich prítomnosti, postupne sa stáva sociálne aktívnym preto začína samo sociálne kontakty nadväzovať“. Následne poukazuje na začiatok obdobia, v ktorom sa dieťa osamostatňuje. Pre toto obdobie je nesmierne dôležitá sociálna komunikácia, formovanie slovnej zásoby a upevnenie pravidiel sociálnej interakcie. No autonómnym jedincom sa dieťa stáva až

vtedy, keď samo dokáže ovládať a regulovať svoje prejavy. Toto obdobie sa definuje aj ako rodinná socializácia. Tretia fáza rannej socializácie sa zvykne označovať ako socializácia verejná, z toho dôvodu, že zahŕňa kontakt s dospelými ľuďmi aj mimo rodiny. Dieťa sa stáva súčasťou širších sociálnych vzťahov a rolí.

Máme za opodstatnené poukázať na zhodu vo vnímaní dôležitosti rodiny a blízkeho okolia v etape raného detstva .

Detstvom môžeme nazývať celkové rozpoloženie dieťaťa, ktorého charakterizuje najmä vnímavosť voči iným osobám (predovšetkým k matke a ostatným členom rodiny), voči predmetom a udalostiam. O šťastnom detstve hovoríme vtedy, ak sa u dieťaťa formuje osobnosť prostredníctvom pozitívnych skúseností, ktoré umožnia dieťaťu veriť, že svet, ktorý ho obklopuje je krásny, dobrý a láskyplný. Pre dieťaťa je v tomto období dominujúce učenie, podmienené kvalitou starostlivosti, poučovaním, motiváciou zo strany okolia. Je teda úplne závislé na iných ľuďoch, uspokojujúcich jeho biologické potreby, potreby lásky, potreby sociálneho kontaktu i edukačné potreby (Helus, Z., 2004) .

Životnú etapu detstvo chápe J. Reichel (2008, s. 166 – 167) ako „prechod jedinca z čisto rodinného do školského prostredia. Význam prvotnej sociálnej skupiny, rodiny, slabne, dieťa nadväzuje rad kontaktov so svojimi rovesníkmi, poznáva spôsob sociálneho života v predškolských zariadeniach a následne sa začína začleňovať do školského kolektívu. Zhruba v prvom až v druhom roku školskej dochádzky táto etapa končí“. Následne uvádza ako najvýznamnejšiu činnosť dieťaťa, hru, ktorej dominancia postupne slabne a je vystriedaná povinnosťami vyplývajúcich z roly žiaka. Dieťa si obohacuje svoje sociálne skúsenosti, zdokonaľuje sa v komunikácii a tiež začína navštevovať záujmové útvary. Hlavnými socializačnými činiteľmi tejto etapy života sú okrem rodiny i rovesníci a pedagógovia.

B. Kraus (2008) vníma detstvo ako etapu, rozhodujúcu o celkovej osobnosti človeka. Je také, v akom prostredí a societe sa realizuje. Dieťa si začína vytvárať miesto v spoločnosti, a to najmä za pomoci rodiny, školy, obce.

Rodina ako primárny socializačný činiteľ zohráva v živote dieťaťa významnú úlohu. Sme toho názoru, že žiadny jednotlivec alebo inštitúcia nenahradí jej výchovné a socializačné pôsobenie. Naopak hodnoty a normy, ktoré sú dieťaťu v tomto období odovzdávané, ovplyvňujú i jeho ďalšie pôsobenie v sekundárnej fáze socializačného procesu.

2.3 Sekundárna fáza socializácie

Sekundárna socializácia priamo nadväzuje na primárnu, ktorej význam sme už spomenuli v predchádzajúcej podkapitole. Máme za opodstatnené poukázať na dôležitosť nielen primárnej ale i sekundárnej fázy životného cyklu človeka.

Socializácia je proces celoživotný, preto skúsenosti, ktoré si dieťa osvojilo v primárnej fáze socializácie nestačia na plnenie požiadaviek dospelosti. V procese sekundárnej socializácie sa človek stáva súčasťou rôznych záujmových skupín. V nich dochádza k interakcii s druhými, ale i k interakcii s abstraktnými ideami, ktoré môžu viesť k zmenám v psychike jedincov. Na procese sekundárnej socializácie sa podieľa škola, pracovné organizácie a tiež ďalšie spoločenské inštitúcie (Nakonečný, M., 2009).

Sekundárna socializácia predstavuje nové životné udalosti, pred ktoré je jedinec postavený. Podporuje rozvoj nadobudnutých skúseností, vedomostí a schopností, čo determinuje jeho celkové správanie i hierarchiu hodnôt (Barát P. - Moravčíková D. - Svitáčová E., 2000).

Grasha a Kirschenbaum (In Verešová M. a kol., 2007) poukazujú na fakt, že donedávna sa sociálni psychológovia zameriavali na socializáciu v období detstva a dospievania. V tomto období bol veľký dôraz kladený na primárne učenie sa. Význam sociálneho učenia sa, v ostatných fázach životného cyklu človeka, predstavoval okraj pozornosti zástupcov vedy. Sekundárna socializácia v dospelosti modifikuje primárnu socializáciu. Každý dospelý človek je vystavený novým etapám života a meniacemu sa prostrediu, čo si vyžaduje neustále učenie sa. Medzi témy socializácie v dospelosti patrí problematika profesionálneho rastu, starnutie v spoločnosti orientovanej na mladú generáciu, či strata rodinných príslušníkov a priateľov.

Detstvo, ako obdobie životného cyklu človeka, pokladáme za jedno z najdôležitejších. V nadväznosti na to uvádzame i ostatné etapy života človeka.

„Po období detstva nastupuje obdobie dospievania (socializácia mladistvých). V tomto období vzrastá socializačná úloha rovesníkov, ako rovnocenných partnerov v novo objavovanom svete. Sociálny svet mladých ľudí sa stáva krehkejší, jednotlivci zažívajú prvé vážnejšie konflikty, hodnotové, normatívne, rolové, vnútrogrupinové. Na ceste od detstva k dospievaniu je ústrednou činnosťou proces formálneho vzdelávania. Dieťa sa mení na v základných rysoch sociálne vyzretú osobnosť“ (Plávková, O., 2008, s. 71).

A. Giddens (In Reichel, J., 2008, s. 168) vyslovil názor, v ktorom „niekde na konci strednej školy, v priebehu prvých pracovných kontaktov povinnej školskej dochádzky, prípadne počas ďalších štúdií na vysokej škole prechádza jedinec špecifickým štádiom, ktorý by sa dalo označiť pojmom mladý dospelý“.

O. Plávková (2008) charakterizuje toto obdobie ako obdobie hodnotového a normatívneho dozrievania, kedy si jedinec utvára prvé profesijné spôsobilosti. Medzi hlavné socializačné činitele radí nadriadených, pedagógov, priateľov, ale aj novo vzniknutú rodinu.

V období dospelosti prechádza človek určitými životnými dráhami. V profesionálnej oblasti sa jedinec stáva spôsobilejším a výkonnejším. Častým javom je i postup v kariére. Z hľadiska rodinného, pretrvávajú snahy o ekonomické a spoločenské zabezpečenie rodiny. Prostredníctvom verejných aktivít obce alebo vyšších spoločenských celkov, získava jedinec istú pozíciu v spoločnosti (Kraus, B., 2008).

Staroba predstavuje poslednú etapu v živote človeka, kedy dochádza k náhlemu ukončeniu profesionálnej kariéry a k snahám vyrovnat' sa s nezáujmom spoločenského prostredia. Nepriaznivo pôsobí aj pocit osamotenía, spôsobený odchodom detí či stratou partnera. Zvyšuje sa obmedzenie somatického (hybnosť, zrak), ale i intelektového charakteru (slabšia pamäť, horšia koncentrácia). Pokiaľ však človek nestratí chuť do života, môže byť i naďalej súčasťou rôznych sociálnych skupín (priatelia z mladosti). Snahu zotrvať v dobrej kondícii v sebe zahŕňa model aktívnej staroby. V tomto životnom období zohráva významnú úlohu i ďalšie vzdelávanie seniorov (Reichel, J., 2008).

Podobnosť názorov aktívneho prežívania staroby vidíme aj u B. Krausa (2008, s. 63), podľa ktorého „je dôležité nájsť nový zmysel života na dráhe profesionálnej i rodinnej, a tiež v spoločenských aktivitách (napr. univerzity tretieho veku)“. Tamtiež uvádza ako obdobie staroby vek po sedemdesiatom roku života.

Jednotlivé fázy životného cyklu považujeme za veľmi špecifické a pre život a socializáciu nevyhnutné. Treba však zdôrazniť, že človek prechádza týmito etapami v rodinnom prostredí, ktoré je derminované viacerými činiteľmi.

2. 4 Činitele rodinnej socializácie

V predchádzajúcich podkapitoliach sme sa bližšie oboznámili s chápaním pojmu

socializácia, s jej priebehom v jednotlivých etapách vývinu človeka, pričom sme zvýšenú pozornosť venovali primárnej fáze socializácie. Kvalita socializácie dieťaťa závisí od viacerých podmienok rodinného prostredia. Samotný proces socializácie v rodine je ovplyvnený viacerými faktormi, resp. socializačnými činiteľmi. Tieto v značnej miere ovplyvňujú rodinné prostredie, a teda aj samotný priebeh socializácie.

Na základe spomenutého, uvádzame charakteristiku socializačných činiteľov podieľajúcich sa na socializácii v rodine.

J. Hroncová (Hroncová, J. - Emmerová, I., 2004, s. 104) charakterizuje v rodine podmienky kultúrne a psychologické, a „v rámci nich zohráva najvýznamnejšiu úlohu výchovné pôsobenie rodičov, ich vzdelanie a povolanie, zvyky, tradície a celkový morálny kódex správania rodiny, vplyv masovokomunikačných prostriedkov, knižnica v rodine, životný štýl rodiny, kultúrne aktivity rodiny, spôsob trávenia voľného času, hodnotová orientácia členov rodiny a pod.“.

Podobne posudzuje rodinné prostredie i Z. Bakošová (1994, s. 30), ktorá za psychologické podmienky považuje „atmosféru v rodine, vzťahy medzi manželmi, vzťahy medzi rodičmi a deťmi a vzťahy medzi deťmi“. Osobitne vymedzuje kultúrne podmienky (tamtiež), ako „vzdelanie rodičov, spôsob života rodiny, hodnoty, trávenie voľného času, pedagogizácia rodinného prostredia“.

Podľa B. Krausa (2008) je kultúrna a výchovná oblasť rodinného prostredia ovplyvnená najmä hodnotovou orientáciou a vzdelaním rodičov. Vo významnej miere tiež životným štýlom rodiny, a to v oblasti trávenia voľného času (záujmová činnosť, cestovanie, miera a spôsob využívania masmédií a iné), rozsahom používania pedagogických prostriedkov v rodinnom prostredí.

Ako ďalšie uvádzame podmienky demografické. Podľa J. Hroncovej (Hroncová, J. - Emmerová, I., 2004) demografické podmienky predstavujú štruktúru rodiny, početnosť rodiny, vzťahy medzi jednotlivými členmi, alebo vek, ktoré patria medzi významné faktory ovplyvňujúce socializáciu v rodine. Pre oblasť pohlavnej identifikácie dieťaťa je potrebné, aby rodina bola úplná. Obaja rodičia predstavujú osobitý vzor muža – ženy, otca – matky. Stotožnenie sa s rodičom toho istého pohlavia, ale i odlišná výchova chlapcov a dievčat, sú nevyhnutné pre správnu pohlavnú identifikáciu. Nesprávna identifikácia môže nastať vtedy, ak v rodine chýba osobný vzor toho istého pohlavia, alebo prevládajú osoby opačného pohlavia. Takéto vplyvy môžu viesť k poruchám tvorby emocionálnych vzťahov k opačnému pohlaviu. Výhodou rodín s oboma rodičmi je možnosť identifikácie dieťaťa

s rodičom toho istého pohlavia, a tiež možnosť odlíšenia sa od rodiča opačného pohlavia. Osobitým problémom sú neúplné rodiny. Absenciu chýbajúceho člena je nutné nahrádzať pobytom detí v úplných rodinách, u známych alebo príbuzných.

Z. Bakošová (1994, s. 30) uvádza demografické podmienky ovplyvňujúce kvalitu rodinného prostredia, a to : „veľkosť rodiny, zamestnanosť rodičov, charakter práce, vek rodičov“.

Pre porovnanie uvádzame demografické a psychologické podmienky rodinného prostredia podľa B. Krausa (2008), podľa ktorého významnú úlohu zohráva komplexná štruktúra rodiny (vrátane veku) a aspekty vyplývajúce z pôsobenia jej jednotlivých členov (otec, matka, súrodenci a prarodičia). Ide predovšetkým o úplnosť alebo neúplnosť rodiny. Významným faktorom je počet detí narodených v rodine, z čoho vyplýva i tvorba osobitých výchovných problémov. Tie sú výsledkom veľkého počtu detí v rodine. V súčasnosti sa ale čoraz viac stretávame s prostredím jedináčika, v ktorom sú naň kladené vysoké nároky zo strany rodičov. Dôraz kladie B. Kraus aj na vnútornú stabilitu rodiny, zahŕňajúcu všetky roviny vnútorných vzťahov, nevyhnutných pre existenciu a prirodzený rozvoj človeka.

J. Hroncová (Hroncová, J. - Emmerová, I., 2004, s. 105 - 106) radí medzi ekonomické podmienky najmä „lokalitu rodiny (mesto – vidiek), spôsob bývania, finančný rozpočet, zamestnanie, resp. zamestnanosť rodičov, životný štandard rodiny, vybavenosť prostriedkami dlhodobej spotreby najmä informačnými médiami a pod.“. Dodáva tiež, že pre plnohodnotné vykonávanie všetkých základných funkcií musí mať rodina zabezpečené primerané materiálne podmienky a najmä „strechu nad hlavou“. Ak ich však rodina nedokáže zabezpečiť, stáva sa nevhodným modelom pre svoje deti.

Práve ekonomické a materiálne faktory do značnej miery vplyvajú na celkový život rodiny i podľa B. Krausa (2008, s. 87), ktorý sem zaraďuje „zamestnanosť rodičov, otcov aj matiek a vplyv tejto skutočnosti na dieťa, charakter a kvalita bývania, vybavenosť domácnosti, finančné zaistenie, individuálna spotreba rodiny ako súčasť životného štýlu, vplyv techniky a technických prostriedkov na život rodiny a niektoré ďalšie oblasti, napr. materiálne podmienky pre záujmovú činnosť detí a pre ich prípravu do školy apod.“.

Uvádzame pohľad Z. Bakošovej (1994, s. 30), podľa ktorej sa na rodinnom prostredí odzrkadľujú najmä „príjmy, výdavky, spotreba, počet zamestnaných v rodine, prítomnosť člena so zdravotným postihnutím“.

Za nesmierne dôležitý považujeme pohľad A. Magvašiovej (In Hroncová, J. – Emmerová, I., 2004, s. 110), podľa ktorej regionálne odlišnosti majú vplyv na ekonomické prostredie rodiny. Na základe spomenutého, vníma A. Magvašiová ako najstabilnejšiu oblasť práve Bratislavský kraj. To ale neznamená, že vysoký sociálny status rodiny je zárukou úspešnej socializácie.

Každé dieťa, prichádzajúce na tento svet, sa narodí do určitého prostredia. Rodina je prvým sociálnym prostredím, ktoré ho formuje. Preto je práve „zdravé“ rodinné prostredie dôležité pre plnohodnotný rast jedinca a následné zaradenie do spoločnosti.

T. Kollárik (1993) uvádza činitele ovplyvňujúce proces socializácie v rodine, a to:

1. Súdržnosť rodiny a jej celková atmosféra vychádzajúca najmä zo vzťahu medzi mužom a ženou. Predovšetkým pozitívna klíma v rodine a optimálne vzťahy medzi rodičmi sa podieľajú na vývine dieťaťa. Posilňujú u neho adekvátne formy správania a konania.
2. Aplikované výchovné techniky zo strany rodičov, teda štýl výchovy, v ktorom buď prevláda dominancia rodičov (autokratický štýl), alebo naopak je dieťaťu ponechaná úplná voľnosť (liberálny štýl). S týmito dvoma hraničnými výchovnými technikami súvisia i formy trestania, za porušovanie a odklon od požadovaných noriem. Z výchovného hľadiska je zhoda vo výchovných štýloch rodičov nevyhnutná.
3. Miesto dieťaťa v rodine, resp. jeho postavenie v hierarchii detí (poradie príchodu detí do rodiny). Narodením dieťaťa vznikajú v rodine nové vzťahy a väzby. Každé dieťa prichádza do rozdielnych sociálnych podmienok. Rovnako ako prvorodené je v odlišnej situácii aj druhorodené dieťa.

Podobne poňal danú problematiku i Z. Helus (2007). Jedným z činiteľov ovplyvňujúcich vývoj dieťaťa je socioekonomický status rodiny. Jeho základ tvorí sociálna vrstva do ktorej jedinec patrí, a to predovšetkým na základe prestíže svojho povolania, príjmu, bohatstva a vzdelania. Významným činiteľom pre proces socializácie je i štruktúra rodiny. Bezpochybné môžeme povedať, že narodiť sa do láskyplného, prívetivého prostredia úplnej rodiny je pre dieťa ideálne. No i napriek tomu, nie je tento typ rodiny pravidlom. Existuje pestrá paleta rôznych podôb spolužitia rodičov a detí, náhradných rodičov, druhých rodičov a podobne. Je nesmierne dôležité, aby tieto nové rodiace sa formy domova vytvárali pre deti a mládež možnosť kvalitného rastu. V neposlednej rade zohrávajú významnú úlohu výchovné štýly a poradie narodenia dieťa. Zvláštna pozornosť je venovaná prvorodenému, druhorodenému a najmladšiemu dieťaťu.

Činitele, ktoré sme doposiaľ uvádzali, majú vplyv na celkovú úspešnosť dieťaťa. Socializácie nemusí byť vždy úspešná, preto sa zameriame aj na otázky neúspešnej socializácie.

2.5 Rodina a neúspešná socializácia

Socializáciou nazývame proces, v ktorom sa dieťa úspešne začleňuje do spoločnosti. V nasledujúcej podkapitole sa však zameriame na neúspešnú socializáciu v rodine, ktorá je považovaná za jeden z determinantov vzniku deviácií u detí a mládeže.

O ohrození vývinu dieťaťa a vzniku deviantného správania hovoríme v súvislosti s disharmonickým, resp. dysfunkčným typom rodiny (vid. podkapitola 1.4) V takýchto typoch rodín dochádza k zlyhaniu základných funkcií, čo si vyžaduje pomoc a intervenčné zásahy zo strany spoločnosti. Aby sme sa vyhli rizikovému vývinu „ohrozených detí“, je nevyhnutné spolupracovať najmä so sociálnym pracovníkom a sociálnym pedagógom. Výskumy (Hroncová 1996, Faltin 1972 a iní) potvrdzujú značný súvis medzi rozpadom rodinného prostredia a vznikom deviácie. V minulosti bola dysfunkčná rodina vnímaná ako dominantný kriminogénny činiteľ. Toto charakterizovanie pretrváva i dodnes, aj keď v Slovenskej republike už jestvujú regionálne odlišnosti (Hroncová, J. – Emmerová, I., 2004).

Na základe zistení M. Faltina (In Hroncová, J. – Emmerová, I., 2004, s. 109) jestvuje spojitosť medzi nevhodným sociálnym prostredím a delikvenciou detí a mladistvých. Príčiny delikvencie mladistvých v Slovenskej republike stanovil nasledovne:

- „1. rodinné prostredie demoralizované alkoholizmom a nemravným životom rodičov,
2. povahové rozdiely rodičov a z nich vyplývajúce časté nedorozumenia,
3. zlá, nevyhovujúca a nedôsledná výchova,
4. chýbajúca matka alebo otec v rodine, najmä pre rozvod
5. neexistujúce rodinné prostredie (slobodná matka)
6. hospodárske ťažkosti,
7. mnohodetnosť spojená s alkoholizmom, alebo nemorálnym životom rodičov,
8. vážne telesné alebo duševné choroby rodičov“.

V USA sa týmto problémom zaoberali i manželia S. a E. Glueckovci (Hroncová, J. –

Emmerová, I., 2004, s. 108), ktorí uvádzajú kombináciu viacerých príčin vzniku kriminality, ako „nevhodnosť rodinnej výchovy pre jej krutosť (najmä zo strany otca) alebo pre prílišné uvoľnenie disciplíny, nedostatočná starostlivosť a kontrola zo strany matky, nepriateľský alebo ľahostajný citový vzťah otca k dieťaťu, nepriateľský alebo ľahostajný vzťah matky k dieťaťu, nedostatok primeranej rodinnej súdržnosti“.

Príčinou obáv nárastu kriminality v rodine sa stáva väzba medzi rodičovstvom a partnerstvom. Zo štúdií vyplynulo, že deti vyrastajúce v rodine len s jedným z rodičov, sú problémovjšie a častejšie konfrontované so zákonom, ako tie, ktoré boli vychovávané oboma rodičmi. Delikvencia chlapcov vyrastajúcich po boku vlastného otca, v porovnaní s delikvenciou chlapcov vyrastajúcich bez otca (alebo s nevlastným otcom), bola výrazne nižšia (Matoušek, O. – Kroftová, A., 2003).

Z výskumov tiež vychádza, že otcovia majú na svoje deti väčší vplyv ako matky. Tí synovia, ktorí sú presvedčení, že ich otcovia majú radi, sa dostávajú na šikmú plochu oveľa menej ako tí, ktorým chýba otcovská láska. Preto je práve vysoká úroveň otcovských citov účinným prostriedkom proti delikvencii, teda dôležitým aspektom socializačného procesu (Yablonsky, L., 1990).

V dôsledku neschopnosti rodiny plniť viaceré jej funkcie, rastie predpoklad plnenia týchto funkcií štátom. Dnešná spoločnosť disponuje len obmedzenými schopnosťami prispieť k tomu, aby rodičia uprednostňovali záujmy detí pred svojimi záujmami. Významným faktorom je i spoločenské postavenie rodiny, príslušnosť k určitej vrstve. Najpriaznivejšie podmienky pre rast kriminality mládeže nachádzame v najnižších vrstvách spoločnosti. Predovšetkým v rodinách, v ktorých dominuje nízke vzdelanie, nezamestnanosť, chudoba. Delikvencia v bohatších vrstvách sa zvykne interpretovať ako následok klesajúceho vplyvu rodiny v správaní dieťaťa. Všeobecne však platí, že spoločenské postavenie neodráža vzťah medzi rodičmi a deťmi (Matoušek, O. – Kroftová, A., 2003).

Je viac ako isté, že deti vyrastajúce v kriminogénnom prostredí rodiny, budú delikventné. Tento nepriaznivý fakt sa neobmedzuje na predstavu rodiny z nižších spoločenských vrstiev. Rovnako i zločinci, bývajúcí v honosných vilách, vychovávajú deviantných synov s citovými problémami (Yablonsky, L., 1990).

I kvalita rodinných väzieb je ukazovateľom osobnostného vývoja. Dieťa sa už v útlom veku stáva súčasťou prostredia rodiny, kde sa viaže na svoju matku, neskôr otca i na ostatných členov rodiny. Prieskum u delikventnej mládeže (Snyder a Patterson, 1987)

popisuje prostredie rodiny ako chladné, s nedostatočným záujmom o potreby detí. Rodičia očami vlastných detí boli vnímaní ako pasívni a odmietaví. Dôležitú úlohu zohráva i vnútorná disciplína v rodine. V rodinách s delikventným dieťaťom rodičia mnoho krát nekládli prílišný dôraz na jeho výchovu. Častá bola i tvrdá disciplína, agresivita a drastické telesné tresty, ktorých výsledkom nie je výchova, ale postupné odcudzenie dieťaťa. Konzistentnosť výchovných štýlov sa taktiež odrazila na delikvencii mládeže. (Matoušek, O. – Kroftová, A., 2003).

Dôslednosť výchovného pôsobenia zo strany otca je kľúčovým faktorom pri utváraní osobnosti chlapca, ktorý si osvojuje správnu koncepciu správania, prostredníctvom primeraných postupov pri riešení rozličných situácií. Takto dochádza u dieťaťa k utváraniu pozitívneho hodnotového systému (Yablonsky, L., 1990).

Delikvencia dieťaťa závisí i od miery rodičovského dohľadu, teda miery rodičovských poznatkov o voľnočasových aktivitách dieťaťa, o miestach v ktorých sa pohybuje i o jeho priateľoch. Vychádzajúc z výskumov (Snydera a Petterson, 1987) vyplýva súvislosť medzi kvalitou rodičovského monitorovania a delikvenciou detí už v skorom veku. Tá môže v neskoršom období prerásť do závažného trestného činu. Taktiež spôsob, akým sa rodina vysporadúva s konfliktnými situáciami sa odráža v správaní dieťaťa. Deti vyrastajúce v harmonickom prostredí majú menší sklon k delikventnej činnosti. Naopak u detí vyrastajúcich v konfliktnom prostredí sa často stretávame s obviňovaním a agresivitou pri riešení problémov (Matoušek, O. – Kroftová, A., 2003).

Rodina nie je jediným determinantom podieľajúcim sa na neúspešnej socializácii, no napriek tomu ju chápeme ako významného činiteľa tohto procesu.

ZÁVER

Rodina je základnou bunkou spoločnosti. Plní viaceré funkcie, prostredníctvom ktorých uspokojuje potreby svojich členov. Tie spolu úzko súvisia, navzájom sa dopĺňajú. Práve rodina v najväčšej miere stojí za zdravým fyzickým a psychickým rastom dieťaťa. Podieľa sa na utváraní a formovaní jeho osobnosti. Je miestom, kde sa dieťa stáva jedincom spoločenským. Rodina je teda prostredím nenahraditeľným. O jej význame pre dieťa i celú spoločnosť, nepochybujeme.

No tento proces do značnej miery súvisí s množstvom nežiadúcich faktorov, vyplývajúcich z kvality rodinného prostredia. Úlohou štátnych orgánov je nahrádzať tie funkcie rodiny, ktoré nie je samotná rodina vlastným pričinením schopná zabezpečiť. Myslíme však, že pomoc rodine zo strany štátu bude mať v budúcnosti rastúcu tendenciu, z dôvodu zachovania funkčnosti rodiny. Vychádzame zo štúdií literatúry, podľa ktorej vzrastá počet mimomanželských spolužití i rozvodovosť.

Z tohoto hľadiska pokladáme za dôležitú spoluprácu rodiny s rôznymi výchovno – vzdelávacími inštitúciami.

Fakty, ktoré sme doposiaľ uviedli, majú vplyv i na samotný proces socializácie dieťaťa, teda na jeho úspešnosť pri utváraní sociálnych kontaktov a samotnom začlenení do spoločnosti. Máme za to, že kvalita tohto procesu úzko súvisí s kvalitou rodinných vzťahov i s celkovou atmosférou v rodine. Teda je podmienená i činiteľmi rodinného prostredia.

Cieľom bakalárskej práce bolo poukázať na rodinu ako najdôležitejšieho činiteľa v procese primárnej socializácie dieťaťa. Vychádzajúc zo štúdií literatúry viacerých odborníkov, zaoberajúcich sa touto problematikou, môžeme len súhlasiť a konštatovať, že rodina primárnym socializačným činiteľom skutočne je. Predovšetkým v období detstva je jej úloha nenahraditeľná a nezastupiteľná. Cieľom bakalárskej práce nebolo len poukázať na rodinu ako na najdôležitejšieho primárneho činiteľa, ale poukázať na odlišné podmienky rodinného prostredia, ktoré do značnej miery derminuju proces socializácie.

O tom, že rodina nie je statický útvar sme sa presvädčili štúdiou dejín rodiny. Má neustále meniaci sa, dynamický charakter. I v súčasnosti prechádza rodina mnohými zmenami. Tieto zmeny sú sice pomalé, ale pre rodinu veľmi významné.

Bakalárska práca je zameraná najmä na vplyv rodiny formujúcej osobnosť dieťaťa. Je dôležité, aby rodina vytvorila dieťaťu optimálne podmienky, dôležité pre utváranie sociálnych kontaktov a budovanie kladného vzťahu k spoločnosti.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BAKOŠOVÁ, Z. 1994. *Sociálna pedagogika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 80 s. ISBN 80-223-0817-X.
- BARÁT, P. – MORAVČÍKOVÁ. D. – SVITAČOVÁ. E. 2000. *Základy sociológie*. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita, 87 s. ISBN 80-7137-785-6.
- BUJNOVÁ, E. 2005. *Príprava na rodinný život v rodinnom a školskom prostredí*. Nitra : Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 138 s. ISBN 80-8050-891-7.
- DANIEL, J. a kol. 2003. *Prehľad všeobecnej psychológie*. 2. vyd. Nitra : Enigma, 276 s. ISBN 978-80-89132-89-8.
- GOGOVÁ, A. – KROČKOVÁ. Š. – KURINCOVÁ. V. 1995. *Sociológia výchovy*. Nitra : Vysoká škola pedagogická, Pedagogická fakulta, 125 s. ISBN 80-8050-005-3.
- BEDNÁRIK, R. a kol. 2009. *Stručný prehľad sociológie*. Bratislava : Enigma Publishing, 320 s. ISBN 978-80-89132-59-1.
- HARTL, P.- HARTLOVÁ, H. 2000. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 774 s. ISBN 80-7178-303-X.
- HAVLÍK, R. – KOŤA, J. 2002. *Sociológia výchovy a školy*. Praha : Portál, 184 s. ISBN 80-7178-635-7.
- HAYESOVÁ, N. 2007. *Základy sociální psychologie*. 4. vyd. Praha : Portál, 165 s. ISBN 978-80-7367-283-6.
- HELUS, Z. 2004. *Dítě v osobnostním pojetí : obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele a rodiče*. Praha : Portál, 232 s. ISBN 80-7178-888-0.
- HELUS, Z. 2007. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha : Grada Publishing, 280 s. ISBN 978-80-247-1168-3.
- HRONCOVÁ, J. – EMMEROVÁ, I. 2004. *Sociálna pedagogika*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 280 s. ISBN 80-8083-028-2.
- JANDOUREK, J. 2001. *Sociologický slovník*. Praha : Portál, 288 s. ISBN 80-7178-535-0.
- JŮVA, V. - JŮVA, V. 1997. *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno : Paido, 80 s. ISBN 80-85931-43-5.
- KOLEKTÍV AUTOROV. 1985. *Filozofický slovník II*. Praha: Svoboda, 457 s.
- KOLLÁRIK, T. 1992. *Sociálna psychológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 200 s. ISBN 80-08-01828-3.

- KRAUS, B. 2008. *Základy sociální pedagogiky*. Praha : Portál, 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
- KRAUS, B. a kol. 2001. *Člověk – Prostředí – Výchova*. Brno : Paido, 200 s. ISBN 80-7315-004-2.
- MATOUŠEK, O. 1997. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. Praha : Slon, 144 s. ISBN 80-85850-24-9.
- MATOŠEK, O. – KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 2. vyd. Praha : Portál, 344 s. ISBN 80-7178-771-X.
- MUCHA, I. 2009. *Sociologie – základní texty*. Plzeň : Aleš Čeněk, 248 s. ISBN 978-80-7380-227-1.
- NAKONEČNÝ, M. 2009. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha : Academia, 500 s. ISBN 978-80-200-1679-9.
- ONDREJKOVIČ, P. 2004. *Socializácia v sociológii výchovy*. Bratislava : Veda, 200 s. ISBN 80-224-0781-X.
- ORAVCOVÁ, J. 2004. *Sociálna psychológia*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 314 s. ISBN 80-8055-980-5.
- ORAVCOVÁ, J. – ĎURICOVÁ, L. – BINDASOVÁ, O. 2007. *Psychológia rodiny*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 366 s. ISBN 978-80-8083-490-6.
- PLÁVKOVÁ, O. 2008. *Úvod do sociológie*. Bratislava : Ekonomická univerzita, 182 s. ISBN 978-80-225-2491-9.
- POLAKOVIČ, J. 2004. *Úvod do sociálnej psychológie*. Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela, 90 s. ISBN 80-8055-931-7.
- PREVENDÁROVÁ, J. – KUBÍČKOVÁ, G. 1996. *Základy rodinnej a sexuálnej výchovy*. 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 88 s. ISBN 80-08-01212-9.
- REBLE, A. 1995. *Dejiny pedagogiky*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 295 s. ISBN 80-08-02011-3.
- REICHEL, J. 2008. *Kapitoly systematické sociologie*. 2. vyd. Praha : Grada Publishing, 240 s. ISBN 978-80-247-2594-9.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. - SKLADANÁ, J. 2005. *Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax*. Bratislava : Agentúra Cesty, 674 s. ISBN 80-969159-1-6.
- ROZINAJOVÁ, H. 1988. *Pedagogika pre rodičov*. Martin : Osveta, 150 s.

- ROZINAJOVÁ, H. 1992. *Matrimoniagogika pedagogika rodinného života pre učiteľov*. 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 250 s. ISBN 80-08-01768-6.
- YABLONSKY, L. 1995. *Otcové a synové* Praha : Nakladatelství Portál, 223 s. ISBN 80-7178-075-8.
- SEIDLER, P. – KURINCOVÁ, V. 2005. *Inakosti v edukačnom prostredí*. Nitra : PF UKF, 242 s. ISBN 80-8050-839-9.
- SROGOŇ, T. a kol. 1981. *Výber z prameňov k dejinám školstva a pedagogiky*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 349 s. ISBN 67-003-81.
- VEREŠOVÁ, M. a kol. 2007. *Sociálna psychológia*. Nitra : Enigma, 278 s. ISBN 978-80-89132-47-8.
- VÝROST, J. – SLAMĚNÍK, I. 2009. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha : Grada Publishing, 408 s. ISBN 978-80-247-1428-8.
- ZBIERKA ZÁKONOV. č. 36 / 2005 z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov.[online]. [cit. 2010- 07- 01]. Dostupné na internete: http://www.hurtaj.sk/dokumenty/36-2005_Zakon_o_rodine.pdf

